

RESUMS DE LES COMUNICACIONS

Els menorquins d'Alger, petjades d'un passat menorquí al nord d'Àfrica, de Martí Carbonell Salom i Miquel À. Marquès Sintes

En aquesta comunicació es parlarà de l'evolució històrica de l'emigració de menorquins a Alger i les restes d'aquests que podem trobar encara a Algèria.

Durant la segona meitat del s. XIX i la primera del s. XX, milers de menorquins van haver d'emigrar de la nostra illa per trobar un futur millor al nord d'Àfrica. Cap a l'any 1830, poc després de l'ocupació francesa d'Algèria i a causa de les penalitats econòmiques i l'excedent demogràfic de Menorca, juntament amb la proximitat geogràfica, van provocar que molts de menorquins emigressin cap a Alger i els seus voltants.

L'emigració de menorquins cap a Alger va ser tant forta que ja al 1850, vint anys després de la primera arribada d'illencs al nord d'Àfrica, s'hi comptaven més de 9.500 menorquins residint-hi.

Fins i tot hi fundaren algun poble com Aïn Taya o Fort de l'Eau (avui Bordj el Kiffan) i visqueren també a altres localitats de la badia d'Alger com Maison Carrée (El Harrach), Maison Blanche (Dar el Beïda), Kouba, Rouiba, Reghaïa, Ain Bredia i la mateixa Alger.

L'emigració d'illencs cap aquells territoris va seguir durant la segona meitat del segle XIX, minvant a inicis del segle XX, per tornar a intensificar-se després de la Guerra Civil. Aquests menorquins van seguir preservant les nostres tradicions, llengua i cultura a pesar de ser enfora durant tot aquell temps. Fins que amb la independència d'Algèria l'any 1962, tot els illencs, juntament amb prop d'un milió més de colons, van haver de sortir del país a corre-cuita.

Els menorquins que emigraren a Alger deixaren moltes petjades que encara avui en dia podem trobar a Algèria, com per exemple les tombes de tots els illencs que moriren allà. A alguns dels cementeris de les localitats on vivien els menorquins trobem moltíssimes tombes amb llinatges menorquins.

Troben encara també algunes de les cases que construïren els menorquins de Fort de l'Eau i d'Aïn Taya, pobles fundats per menorquins. A més tenim les pintures de Josep Sintes, pintor alaiorenc emigrat a Alger, que es troben exposades al Museu de Belles Arts d'Alger.

El paisaje cultural de los yacimientos arqueológicos de Menorca, per Enric Taltavull Femenías

Tras una época de urbanización extensiva del territorio, felizmente superada, la valoración de la región como paisaje cultural supone *“tomar conciencia de su valor como herencia de una sociedad y de su carácter indisoluble, por tanto, de la misma y de su territorio”*. (*)

En Menorca, los yacimientos talayóticos tienen un protagonismo singular en este sentido. Conforman una red tupida, algunos de cuyos elementos se han adecuado para divulgar la memoria histórica de una época ancestral. *“La*

gestión inteligente de los recursos patrimoniales supone en diversos territorios uno de los factores clave para su desarrollo económico, porque atrae turismo e inversiones, genera actividades y puestos de trabajo, pero muy fundamentalmente, porque refuerza la autoestima de la comunidad” () .*

Una cuestión específica que se presenta en esta comunicación consiste en orientar la implantación de distintos elementos nuevos sobre el yacimiento, para su presentación y divulgación. Anteriormente se aportó un póster al **Congreso de Buenas Prácticas en Arqueología**, celebrado en Menorca el 2012 sobre el mismo contenido, con la siguiente propuesta:

La comprensión del bien y su lugar es esencial. Construcciones, señalización, pavimentos y protecciones deben dialogar con el yacimiento. Su diseño deberá poner en valor las potencialidades del sitio y del entorno, en lugar de alterarlas. Se consideran los siguientes criterios como buena práctica para los elementos y edificios al servicio de un sitio arqueológico:

Legibilidad inmediata y clara del monumento.

Elementos no distorsionantes e integrados en el paisaje.

Durables y de fácil mantenimiento.

Interpretar los colores, materiales y texturas del sitio y del entorno, para buscar coherencia con la herencia del pasado.

Actualmente en Menorca se atiende con recursos limitados la señalización de los monumentos, pero los criterios en cuanto a los elementos de delimitación, las edificaciones complementarias, la iluminación y condiciones para la visita incluyendo personas discapacitadas tienen unos niveles muy irregulares en cuanto al nivel de resolución de los problemas, y respecto a la coherencia con el entorno, de los elementos utilizados. En la comunicación se presentan también referencias fotográficas de otros lugares, que pueden aportar soluciones interesantes para abordar este proceso.

(*) Joaquim Sabaté - *De la preservación del patrimonio a la ordenación del paisaje*

Patrimoni Arquitectònic historicoartístic de Menorca. Un repàs i dues propostes d'esmena, de Joan-Enric Vilardell i Santacana

La ponència prové de la participació de l'autor a les Jornades sobre els 20 anys de la Reserva de la Biosfera de Menorca organitzades per l'Institut Menorquí d'Estudis al novembre de 2013.

Analitza la situació actual del patrimoni arquitectònic d'interès cultural a l'illa, destacant aquell que és de titularitat pública. Es detecta l'absència de planejaments secundaris i de projectes específics així com la necessitat d'un organisme responsable de la gestió del patrimoni historicoartístic.

Com a conseqüència, s'aporta un petit llistat d'actuacions concretes per una millor conservació i gestió d'aquests béns públics.

Menorca talayótica: un paisaje arqueológico de valor universal excepcional, per Ángela Rojas Ávalos

La complejidad territorial puede y debe ser enfocada como un sistema, con el fin de encontrar, describir, proteger y conservar sus valores. Para ello es necesario tener en cuenta las diferentes categorías del patrimonio y las relaciones que guardan entre sí, lo que permite trascender el concepto de monumento aislado, para comprenderlo como parte de una cultura.

El desarrollo del concepto de paisaje cultural constituyó un importante paso hacia un enfoque holístico del patrimonio, que incluye tanto sus diferentes escalas físicas como la relación con los contenidos espirituales y la significación para las personas que lo han heredado y se ocupan de su conservación.

Esta presentación se centra en el expediente de nominación de la Cultura Talayótica de Menorca, aún en proceso, ala Lista del Patrimonio Mundial. Se mostrará la selección de los componentes de la serie que se propone, la estructura del expediente y los conceptos generales que constituyen la base de la gestión de tan importante bien cultural.

Mantenimiento y difusión del patrimonio cultural a través de iniciativas ciudadanas, d'Isabel Espiau Espiau

L'any 1711 es construeix el primer hospital per a la marineria, espaiós i ventilat. El segon hospital és construït entre 1771 i 1776 i disposa de dues plantes que s'obren en forma d'U al voltant d'un jardí. Les façanes que miren al mar són massisses, mentre que les interiors tenen un joc d'arcs superposats i simètric, i el cos central és coronat per una torre.

L'hospital constava de 40 sales per a malalts, facultatius, infermers, tres cisternes i una sala de banys. L'any 1784 els espanyols hi construeixen una capella dedicada a Sant Carles. L'edifici és abandonat el 1964, quan l'ospital militar es trasllada a Maó. L'any 1985 passa a ser propietat municipal.

Des de setembre de 2004, l'associació Amics de l'Illa de l'Hospital treballa per recuperar l'hospital i la seva cultura sanitària. Els ajuts econòmics obtinguts s'inverteixen en recuperar l'edifici. Cada diumenge matí s'ofereix una visita guiada. A l'illa es troba una basílica paleocristiana, descoberta el 1888, amb un mosaic avui conservat al Museu de Menorca.

España en general y Menorca en particular tienen un gran patrimonio arquitectónico, que difícilmente puede ser mantenido y conservado en su totalidad por las Administraciones correspondientes. Un forma, aunque no la única, de mantenerlo es vía iniciativa ciudadana como la que se está llevando a cabo en la Isla del Rey

La Isla del Rey del puerto de Mahón tiene un patrimonio de primera magnitud. En una superficie que no llega a las cinco hectáreas se encuentran dos conjuntos arquitectónicos importantes, el hospital y la basílica paleocristiana.

En el año 2004 Luis Alejandro, visitó la isla del Rey acompañando a unos estudiantes de arquitectura, se quedó desagradablemente sorprendido por el estado en que se encontraba y pensó que había que hacer algo.

Constituyó la Associació Amics de l'Ílla de l'Hospital con dos fines:

- ☐ Recuperar para Menorca La Isla del Hospital del Puerto de Mahon evitando el aumento de su degradación
- ☐ Dar a conocer este lugar y su historia. Así como las instalaciones y la basílica paleocristiana que hay en la Isla Fomentando su conservación

Al cabo de un tiempo esta asociación dio pie a la actual Fundación Hospital de la Isla del Rey, que en estos momentos me honro en presidir. Actualmente contamos con más de 100 voluntarios fijos aparte de otros ocasionales en verano. El conjunto de voluntarios es diverso, de diferentes autonomías, incluso de diferentes nacionalidades especialmente italianos e ingleses.

Formamos un equipo donde cada uno aporta lo que sabe hacer y al margen de nuestras idiosincrasias personales trabajamos formando un equipo unido con el fin de recuperar la Isla del Rey para Menorca. El proceso que seguimos fue:

- ☐ Se hizo limpieza y desbroce de los caminos para acceder a las edificaciones.
- ☐ Desescombro y limpieza de los edificios
- ☐ Redacción de un plan de usos para el conjunto de la isla
- ☐ Levantamiento de planos de los edificios y jardines
- ☐ Redacción de un proyecto básico a fin y efecto de definir los trabajos de rehabilitación que se debían realizar así como un proyecto de ejecución.

En paralelo se firmó un convenio con el Ayuntamiento de Mahón, que es el propietario registral, de forma que nuestra actuación del todo altruista estuviese amparada legal y documentalmente; la primera fase de los trabajos necesarios para detener la degradación, estabilizarlo y poder iniciar alguna actividad en él.

El trabajo de los voluntarios son los trabajos de mantenimiento y limpieza. Las obras de consolidación se realizan a través de pequeñas empresas de construcción y se financian gracias a donaciones públicas y privadas. Yo misma soy el arquitecto director de las obras también de forma altruista.

El inconveniente que tiene una actuación de este tipo es el no poder realizar los trabajos con continuidad y sufrir la coyuntura económica desfavorable.

También recuperamos publicaciones medicas relacionadas con la actividad del hospital y recopilamos datos históricos del hospital y de la isla.

La difusión se hace a través de las visitas que organiza la Fundación. Todos los domingos del año, por la mañana, a las nueve menos cuarto se facilita el embarque de todos aquellos visitantes que quieran conocer la Isla donde son recibidos por personas que, de forma también altruista, ejercen de guías.

La construcció de la cisterna comunal des Mercadal sota el domini britànic, de Joan Pons Alzina

Es Mercadal, assentat en la cruïlla de petites rieres, sobre zones empantanades, i a mig camí entre Maó i Ciutadella, patia des del seu origen medieval el problema de salubritat per la mala condició de l'aigua de beure.

Aquest problema secular, a inicis del segle XVIII, no tan sols afectava la qualitat de vida dels mercadalencs sinó també als viatjants i a la tropa de pas que feia parada a la localitat per descansar i beure.

Amb la finalitat de donar solució a la necessitat d'aigua de boca de qualitat, el governador britànic Richard Kane el 1727 ordenà la construcció d'una gran cisterna, la qual fou finançada, donada la pobresa de la població del lloc, amb l'esforç de tots els municipis de l'illa. És la darrera obra feta per la Generalitat de Menorca. L'obra d'enginyeria s'inicià el 1733 i comportà un desplegament notable d'energies de les institucions i del poble menorquí.

La intenció de la comunicació és mostrar, després de contextualitzar la conjuntura històrica en la qual es va prendre la decisió, el desenvolupament dels fets en els àmbits polítics, econòmics i tècnics.

Arquitectura de sa Pluja a Menorca, de Jesús Cardona Pons i Ferran Vizoso Rodríguez

L'objecte d'investigació són els elements de l'arquitectura vernacular menorquina dedicats a la recollida i aprofitament de l'aigua de pluja. Aquest treball és precursor en la recerca i documentació d'aquests béns etnològics a Menorca, ja que aquest tema només s'havia tractat de manera tangencial en alguns estudis i catàlegs de patrimoni.

Al no haver precedents, l'aproximació a l'arquitectura de sa pluja de Menorca va consistir principalment en posar de relleu la varietat de solucions adoptades. Donat que el primer pas pel coneixement d'allò que s'explora és la classificació, el treball consisteix en un recull de 52 exemplars de recollida d'aigua de pluja abastant totes les variacions possibles. Cada cas es va documentar mitjançant dibuixos, fotografies i caracterització dels trets bàsics.

La presentació per les X Jornades de Patrimoni Cultural a Menorca consistirà en una breu exposició de la metodologia adoptada, els casos més il·lustratius, les conclusions de la recerca realitzada i la seva aplicació per resoldre la problemàtica actual de l'aigua a Menorca.

“Arquitectura de sa pluja a Menorca” és un treball de recerca realitzat gràcies a una beca d'Investigació d'Arquitectura del Col·legi Oficial d'Arquitectes de les Illes Balears (any 2005) i una altra beca de l'Institut Menorquí d'Estudis (any 2007). Autors: Jesús Cardona Pons i Ferran Vizoso Rodríguez, arquitectes.

El triangle dels oficis. Projecte al voltant del patrimoni etnològic i la dinamització socioeconòmica i cultural, de Victòria Almuni

El Triangle dels Oficis es concep com un projecte cultural, pedagògic i turístic al voltant de la pervivència i el coneixement d'oficis tradicionals. Busca, d'una banda, ajudar a explicar formes de vida, de treball i maneres de pensar i interpretar el món.

De l'altra, permetre que el patrimoni etnològic sigui productiu. Se centra en quatre oficis amb tradició a tres municipis de la comarca del Montsià. La fusteria i la fabricació de pinzells (la Sénia), la terrisseria (la Galera) i el treball de la palma (Mas de Barberans)

El projecte es desenvolupa en un marc de col·laboració entre diverses entitats públiques i privades del territori. Tracta de treballar l'essència de la cultura popular mitjançant l'artesanía, en un trajecte que comunica llocs, persones i maneres de fer.

Les etapes d'aquest seductor viatge son els eixos d'actuació. Artesans/es del Montsià, ajudats dels professionals de l'educació, fan de la pedagogia un estri carregat de futur per tal de desenvolupar els recursos endògens i activar diferents patrimonis culturals.

Els protagonistes son professionals de l'artesanía i equipaments que mostren en diferents suports i llenguatges oficis tradicionals i formes de vida a la comarca.

La tradició i el món dels gegants a Catalunya, de Santi Riba Duran

- Els orígens
- La Processó de Corpus
- Les prohibicions
- Les primeres trobades de gegants a Catalunya
- Els gegants i la democràcia
- La festa al carrer
- L'ànima dels gegants
- Els constructors i luthiers
- El món dels gegants a l'actualitat
- En xifres: quin volum de diners mouen les activitats geganteres anualment
- El finançament de les activitats
- Les entitats geganteres
- Els gegants a la resta del món
- La relació Catalunya-Balears dins el món les gegants

Les excavacions arqueològiques al pati davant del Cercle 7 de Torre d'en Galmés, de Martí Carbonell i Borja Corral Garcia

Des de 2009 un equip d'arqueòlegs del Museu de Menorca està duent a terme una excavació arqueològica al pati davant de la casa talaiòtica anomenada Cercle 7 al jaciment de Torre d'en Galmés (Alaior).

L'excavació està emmarcada dins una escola d'arqueologia per a estudiants universitaris que es duu a terme entre els mesos de juliol i agost de cada estiu.

En aquesta comunicació es presentaran els resultats de les excavacions, les investigacions al voltant d'aquesta estructura i les principals troballes que s'han anat realitzant al llarg d'aquests anys d'excavacions.

El pati davanter del Cercle 7 és una estructura de planta més o menys rectangular que es troba just al davant del Cercle 7, una casa talaiòtica excavada i restaurada entre el 2005 i el 2010 que fou abandonada cap a finals de segle III a.n.e.

L'excavació del pati davanter s'inicià l'any 2009 amb l'objectiu de determinar la possible funcionalitat d'aquest tipus d'estructures molt poc estudiades en la prehistòria de Menorca. L'excavació d'aquest edifici va finalitzar l'estiu passat i ara l'equip d'arqueòlegs està estudiant els materials trobats al llarg d'aquests anys per poder determinar quins usos podia tenir aquesta estructura.

Es tracta d'un edifici de planta gairebé rectangular, amb una àrea central i un total de tres petits àmbits delimitats per murs les funció dels quals ens és encara desconeguda.

Al centre de l'estructura ens ha aparegut, aquest passat estiu, un sitjot, destinat a l'emmagatzematge molt probablement d'aigua o tal vegada de cereals. A primer cop d'ull es tractaria, per tant, d'un edifici destinat a usos domèstics, relacionats amb les tasques diàries d'una casa.

A nivell de cronologia encara no podem saber exactament quan es va construir aquest pati, ni quan es va abandonar, tot i així segons els materials ceràmics trobats, és molt probable que es deixés d'emprar cap a finals de l'època talaiòtica.

Les troballes més interessants han estat l'aparició de nombroses peces de ceràmica, a destacar una còpia talaiòtica d'un "askos" grec. Han aparegut també restes de metalls i de fauna que ens han d'ajudar a determinar la possible funcionalitat d'aquesta estructura.

La necròpolis islàmica de So Na Caçana, una troballa fruit de l'arqueologia preventiva, de Montserrat Vivó i Elena Sintes

En el marc de les obres de millora del Camí de Torralba s'han localitzat les restes de sis tombes islàmiques.

La troballa ha estat possible gràcies al control arqueològic preventiu que s'ha vingut realitzant a tot el recorregut del camí, amb especial atenció a les zones properes als jaciments arqueològics coneguts.

S'han excavat les sis tombes que quedaven per davall del nou traçat per evitar que els esquelets que contenien fossin malmesos.

Possiblement n'hi ha més de sepultures, però al quedar fora de la zona afectada per les obres queden també fora de l'objectiu de l'arqueologia preventiva.

Els sis esquelets recuperats estan en procés d'estudi i les tombes, un cop dibuixades i fotografiades, han estat cobertes amb un geotèxtil i reomplertes de sorra, romanen sota el nou camí de Torralba.

La conservació i restauració de la col·lecció Humbert Ferrer, de Montserrat Anglada, Antoni Ferrer i Lluís Plantalamor

El passat mes de febrer del 2013 es va inaugurar al Museu de Menorca l'exposició "Objectes per a l'altra vida" amb l'objectiu de donar a conèixer la col·lecció Humbert Ferrer, formada per més de cent objectes provinents de dos aixovars funeraris, uns de l'època romana i l'altra d'època talaiòtica.

En aquesta comunicació es presenten les tasques realitzades per a la seva conservació i restauració al Museu de Menorca. Els aspectes bàsics estudiats són:

- Història de la col·lecció Humbert Ferrer i context històric de les peces
- La conservació i restauració de la col·lecció
- Les restes humanes de la col·lecció
- Estudi dels components dels objectes metàl·lics
- Descripció d'algunes de les peces

Resultats de la intervenció arqueològica a l'Església de Santa Maria de Maó, d'Antoni Ferrer Rotger

Durant els mesos de febrer a octubre del 2010 es van dur a terme a l'església de Santa Maria de Maó obres destinades a reemplaçar i consolidar el paviment, afectant al subsòl de l'edifici fins a una profunditat de 40-60 cms. per sota del paviment de principis de segle XX.

Aquestes tasques van ser objecte d'un seguiment arqueològic, que va permetre documentar un seguit d'estructures arquitectòniques i funeràries, tant a la nau principal com en les seves capelles laterals, producte de les diverses reformes i intervencions que s'han realitzat a l'església des de la seva construcció.

Per altra banda, també es van identificar algunes restes de murs que podrien correspondre a l'església medieval anterior a l'edifici actual.

El Monument funerari de Son Olivaret Vell, de Sílvia Villalonga

El monument de Son Olivaret Vell es troba dins les instal·lacions militars propietat del Ministeri de Defensa a la carretera de Cala'n Bosch a Ciutadella. La singularitat de la construcció i la possibilitat d'elements comuns amb altres jaciments de l'Illa i de la Mediterrània, junt amb la troballa superficial de restes de ceràmica d'època pretalaiòtica, aconsellaren incloure el monument en el

projecte *“Hipogeisme i megalitisme a les Illes Balears i Les Pitiüses en el marc de la Mediterrània Occidental”*.

L'any 2000 es realitzà un primer aixecament planimètric del monument així com la prospecció geo-magnètica per comprovar possibles cavitats internes. L'estiu del 2003 s'iniciaren les tasques d'excavació pròpiament dites i que s'allargaren fins l'estiu de 2005 per part d'un grup d'arqueòlegs vinculats al Museu de Menorca dirigits per Lluís Plantalamor i Silvia Villalonga.

Quant al jaciment, ens trobem enfront d'un sepulcre funerari de tipus col·lectiu envoltat per un doble mur globular amb elements comuns en l'estructura dels sepulcres del sud-est menorquí com el de Ses Arenes de Baix a Ciutadella.

La cambra interior té forma ovalada, s'identifica l'accés pel SO a través d'un corredor, la capçalera de la cambra està rematada per una llosa de gran mida. Les lloses tombades a l'interior ens demostren que la cambra estava coberta per lloses planes, rematant una aproximació de filades en sentit longitudinal de pedres planes de mida més reduïda.

Les datacions de termoluminiscència i radio carbòniques dels ossos humans i molars de boví així com els materials culturals ens donen una cronologia d'ocupació del monument de més de 2.000 anys.

Urbanisme i arquitectura pública a la ciutat romana de *Pollentia* (Alcúdia). Segles II aC - III dC., de Bartomeu Vallori Márquez

L'estudi que presentarem posa en comú la recerca prèvia i fa noves propostes sobre l'urbanisme i l'arquitectura de la ciutat romana de Pollentia.

A pesar de la descoberta de diversos edificis al llarg de les excavacions fetes des de 1923, eren escassos els estudis monogràfics sobre la seva arquitectura. Aquest treball abraça una cronologia des del segle II aC fins el III dC.

La primera part està dedicada al context històric-arqueològic que afecta Pollentia, tant des del punt de vista de la problemàtica històrica, com de la historiografia del jaciment. La segona part estudia la topografia de la costa, amb una proposta de localització del port de la ciutat arrel dels estudis previs sobre la geologia i la geomorfologia de la zona i d'algunes troballes recents.

Seguidament, s'ofereix una revisió i noves propostes sobre l'urbanisme de la ciutat, centrant-se en la modulació de les seves illes de cases i en l'organització del fòrum en relació a aquesta.

La part principal d'aquesta recerca analitza l'arquitectura pública a través de l'estudi acurat de les restes, la seva contextualització a la Mediterrània occidental i la proposta de hipòtesis dels seus alçats.

Una contribució rellevant és la utilització del modelatge tridimensional com a part de tot aquest procés interpretatiu. S'inclouen entre els edificis estudiats el temple toscà (Capitoli), el Temple I, el Temple II i els diversos monuments de l'àrea del Fòrum, proporcionant noves seqüències arquitectòniques, datacions i propostes d'alçats.